

Buza János

Az Erdélyi Fejedelemség pénzértékei és a nagysinkai országgyűlés (1664)

Az 1620-as évek közepén tetőző nagy pénzrontás¹ megfékezése, majd az 1630-as évek árfolyam-emelkedése után, az 1640-es évektől kiegyensúlyozottakká váltak a pénzértékviszonyok² Közép-Európában. Évtizedekig állandó maradt az arany és az ezüst aránya, ami a kortársak előtt abban nyilvánult meg, hogy 1 dukát – azaz egy jó mértékű és kellő súlyú aranyforint – 2 birodalmi tallérral³ lett egyenlő. A váltópénzek minőségét nem rontották, s bár a kibocsátott kisebb címletek mennyiségét gyakran kevesellték⁴ a kortársak, a forgalomban még elegendő bel- és külföldi veret maradt ahhoz, hogy súlyosabb pénzügyi válság ne üsse fel a fejét a Magyar Királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben sem.

Bár az 1640-es évek első felében az Oszmán Birodalomban kialakult monetáris zavarok⁵ híre Bécsbe is eljutott, a hódoltsági árfolyamok csökkenése nem rendítette meg a hódoltságon kívüli területek pénzforgalmát. A szpáhik visszaélései⁶ azonban joggal váltották ki a hódoltsági lakosok panaszait, így nem meglepő, hogy a megyei és az országos tisztségviselők⁷ aggodalommal tekintettek a budai *pénzértékviszonyokra*.

Buza János (1939) – történész, ny. egyetemi tanár, az MTA doktora, janosbuza@freemail.hu

¹ Huszár Lajos: *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése*. Bp. 1995. 14–16. (a továbbiakban Huszár: *Az Erdélyi Fejedelemség*); Buza János: *Pénzforgalom és árszabályozás Bethlen Gábor uralkodása alatt. = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene*. Szerk. Dáné Veronka, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, Oborni Teréz, Rüszt-Fogarasi Enikő, Sipos Gábor. Kvár 2014. 487–497.

² Rudolf Geyer: *Zur österreichischen Münzpolitik 1524–1790*. Numismatische Zeitschrift XXVI (1933). 73–108; E. Tomaszewski: *Ceny w Krakowie w l. 1601–1795*. Lwów 1934. 2; Horváth Tibor Antal: *A magyar aranyforint értékváltozása 1490–1709 között*. Numizmatikai Közlöny (a továbbiakban NK) LVIII–LIX (1959–1960). 33–50; Horváth Tibor Antal: *A tallér értékváltozásai 1542–1700 között*. NK LXII–LXIII (1963–1964). (a továbbiakban Horváth. T. A.: *A tallér értékváltozásai*) 25–50; Štefan Kazimír: *Vývoj reálnej hodnoty drobných strieborných minci na Slovensku v rokoch 1526–1711*. Numismatický sborník, Praha VIII (1964). 171–216.

³ A délnémet térségtől Bécsen át Krakkóig bizonyítható az arány kialakulása 1635 és 1643 között. A lengyel térségben a dukát árfolyama 180, a talléré pedig 90 lengyel garas lett, St. Hoszowski: *Les prix a Lwów (XVIe-XVIIe siècles)*. Paris 1954. 89. Vö. Buza János: *Az aranyforint felső-magyarországi árfolyama a 17. század első felében*. NK C–CI (2001–2002). 150.

⁴ Huszár Lajos: *Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657*. Bp. 1975. (a következőkben Huszár: *Habsburg-házi*). 38.

⁵ Helmut Jungwirth: *Beiträge zur Münzgeschichte Ferdinand III.* [Doktori értekezés, Österreichische Nationalbibliothek, Wien, 1962.]; Günther Probst: *Österreichische Münz- und Geldgeschichte. Von den Anfängen bis 1918*. Wien–Köln–Graz 1973. (A következőkben Probst: *Österreichische Geldgeschichte*). 455–457; Halil Sahillioglu: *The role of international monetary and metal movements in Ottoman monetary history 1300–1750. = Precious Metals in the later Medieval and Early Modern Worlds*. Ed. by J. F. Richards. Durham, 1983. 287.

⁶ K. G. [= Kazinczy Gábor]: *Adalékok a török magyar kori beltörténehez. Hivatalos nyomozások a török adó s hódítások körül Borsodban a XVII. század I. felében*. Magyar Történelmi Tár VI (1859). 120–129; Ráth Károly: *A Győr vármegyei hódoltságról*. Magyar Történelmi Tár VII (1860). 101–122.

⁷ Buza János: *Az Oszmán Birodalom monetáris válságának magyarországi hatása. = Numizmatika és társtudományok III.* Főszerk. Németh Péter, szerk. Lakatos Sarolta – Ulrich Attila. Nyíregyháza 1999. 229–240.

A pénzértékviszonyok kiemelése indokolt, ugyanis az 1630-as évek végétől, illetve az 1640-es évek elejétől eltérően alakultak az egyes országrészek pénzértékei. Mivel a Magyar Királyság sem alkotott már teljes pénzügyi egységet, az alábbi csoportosítás tűnik célszerűnek: „A” = a Dunántúl és Alsó-Magyarország, illetve „B” = Felső-Magyarország, s vele együtt az Erdélyi Fejedelemség, továbbá „C” = a hódoltság középső része.⁸

Országrész	A dukát árfolyama magyar dénárban	A tallér árfolyama magyar dénárban	A dukát és a tallér értékaránya
„A”	300	150	1 : 2
„B”	360	180	1 : 2
„C”	320	160	1 : 2

Az adó- és a számadáskönyvekben a fenti árfolyamok igen gyakoriak, s minden bizonynyal jellemzőeknek is tekinthetők, de az esetleges eltéréseket ugyancsak figyelembe kell venni. Sopronban például számos adat tanúsítja a dukát 300 magyar dénáros árfolyamát 1631-1659 között, amelynek megfelel a tallér 150 dénáros számítási kurzusa, miközben a tallér forgalmi értéke⁹ rendre 155 dénár volt.

Mivel törvény nem határozta meg a tallér 150 dénáros árfolyamát, nem meglepő a soproni 155 dénáros forgalmi érték, mert az utóbbi nyilvánvalóan az ázsiót¹⁰ is tartalmazta. A felpénz szinte természetes volt a kortársak számára, egykori feljegyzés tanúsítja ugyanis azt, hogy – „szokás szerint” – minden tallérra¹¹ egy garas, azaz éppen 5 dénár¹² ráadás járt.

Mint fentebb láttuk, az Erdélyi Fejedelemségben 180 dénár volt a tallér ismert és elfogadott árfolyama, s 1659-ből maradtak is fenn olyan nyugták¹³ és elszámolások, amelyekből kiténik, hogy az „egész, imperiális¹⁴ tallért” 1 forint 80 dénárban¹⁵ számították. Többnyire ezt

⁸ Horváth Tibor Antal és Štefan Kazimír adatsorainak, illetve levéltári anyaggyűjtésem felhasználásával. Buza János: *A tallér és az aranyforint árfolyama, valamint szerepe a pénzforgalomban Magyarország török uralom alatti területén a XVII. században (Nagykőrös 1622–1682)*. Történelmi Szemle XX (1977). (a továbbiakban Buza: A tallér) 73–106.

⁹ Huszár Lajos: *Pénzforgalom és pénzértékviszonyok Sopronban*. (a továbbiakban Huszár: Pénzforgalom) = Dányi Dezső – Zimányi Vera: *Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig*. Bp. 1989. 52–54.

¹⁰ A pozitív tallérráziót illetően lásd uo. 53.

¹¹ I. Rákóczi Györgynek írt levél szerint „...minden tallérra egy-egy garast adván az szokás szerint”. Pozsony 1640. márc. 12. Horváth Tibor Antal hagyatéka. MTA Könyvtára, Kézirattár. Ms 5260. (A továbbiakban: Horváth T. A. MTA Kézirattár.)

¹² Huszár: Pénzforgalom 55.

¹³ Fodor István 4000 tallért, „...mely teszen fl. 7200”, illetve Paskó Kristóf 2000 tallért „...facit juxta ejus quietantiam fl. 3600.” adott „jóságért”, azaz vásárolt birtokot. Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta Hungarica Historica III. Comitialia/b. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1887. (a továbbiakban: EOE). XII. 262.

¹⁴ Császári, császártallér, vö. *Erdélyi Magyar Szótörténelmi Tár I–XIV*. Anyagát gyűjtötte Szabó T. Attila. Szerk. Szabó T. Attila et alii. Buk.–Bp.–Kvár 1976–2014. (a továbbiakban: SZT) V. 579, 667. Tágabb értelemben olyan tallér, amelyet a birodalmi tallérral egyező minőségűnek tekintettek. Huszár: Habsburg-házi 49.

¹⁵ A keresztesmezei táborban is 180 dénáros tallérfolyamot jegyeztek fel az 1659. aug. 26-án kelt napló szerint: „singulos imperiales talleros centum et octoginta denarios” EOE. XII. 347. Az országgyűlési emlékek nyomán tekintette át többek között a pénzforgalmat, a pénzértékeket és a jó pénzek hiányából eredő nehézségeket Tarczali Zombory Ida: *Erdély pénz- és hadügyei Barcsay Ákos, Kemény János és Apafy Mihály fejedelmek idejében (1658–1690)*. c. értekezésében. Bp. 1906. 44–49.

az árfolyamot vették alapul akkor is, amikor a „szeges tallérokat” – azaz a csegelyeket¹⁶ és a váltópénzeket, illetve a veretlen ezüstöt számították át¹⁷ tallérra.

Természetesen az ázióti tartalmazó elszámolásokra Erdélyből is lehet példát hozni, szintén 1659. évi adatok szerint az ún. „gréci tallérok”¹⁸ árfolyama 180 dénár helyett 190 dénára, a „jó imperiális tallérok” pedig 185 dénára¹⁹ rúgott.

Az 1660. esztendő fordulatot hozott az erdélyi pénzértékek terén. Bár az oroszlanos tallérok²⁰ 160 dénáros árfolyamánál magasabb – 180, 185 dénáros – kurzusok voltak a gyakoribbak, egy esetben a tallér 200 dénáros árfolyamon is előfordult a jól ismert²¹ adatsorban. Az egyedi példa ellenére több mint valószínű, hogy az 1660. esztendő második felében már 200 dénárnyi váltópénzt kellett adnia annak, aki tallérra akart szert tenni, illetve tallér helyett váltópénzzel²² fizetett.

Tételesen nem tették közzé a tallér 200 dénáros árfolyamát, azonban a segesvári országgyűlés adózási cikkelyei nem hagynak kétséget afelől, hogy – a nyomasztó teher súlya alatt – „jó pénz” hiányában felárat tartalmazó, 2 forintos tallérkurzussal számoltak. Félreérthetetlenül kitűnik ez az I. törvénycikkből: „Az vármegyék kapuszám után adjanak tall. 25, fide mediante előadván az kinek jó pénze vagyon, hogyha penig az nem találtatik, adjanak ötven forintot.”²³ Ugyanebben a törvénycikkben rögzítették azt, hogy a rovatlan falvak lakói, továbbá az egyházi nemesek és az özvegyasszonyok is adjanak „harmadfél tallért, avagy öt forintot” – azaz 2,5 tallért vagy 5 forinttal²⁴ egyenértékű váltópénzt.

A tallérra számított felár elrendelését és a kemény adóztatást még nem indokolhatjuk a külföldön kialakult monetáris nehézségek „begyűrűző” hatásával. Katonai, politikai okai voltak

¹⁶ A csegely árfolyamára későbbi példát is lehet hozni: „... szeges tallért n. 183 ½, teszen fl. 330 [d.] 30” – azaz 330,3:183,5 = 1,8; tehát egy szeges tallért 180 dénárban számítottak. 1661. nov. 27. MOL Rákóczi lt. nyomán. Horváth T. A. MTA Kéziratár. Ms 5260.

¹⁷ „Die 3. Mai [...] 103 gira és 40 nehezék ezüst [...] facit tallér 935, + 2497,5 tallér, + 255 oroszlanos tallér, + 372 arany (= 744 tallér) mindösszesen = 7925 forint 70 dénár EOE. XII. 261. Továbbá „Kolos vármegyéből [...] aranyat nro. 56, facit fl. 201 // 60. Imperiális tallér nro. 49 ½, facit fl. 89 // 10. Zlottot nro. 1, facit fl. 1. Ittem ezüstöt 93 girát és 29 nehezéket, [...] teszen talleros 795 ½, n. 1 1/2., mely teszen fl. 1431 // 46 ½.” EOE. XII. 262.

¹⁸ A „gréci” (= grazi) jelző a tallérok stájerországi eredetét sejteti, vö. SZT. IV. 667, de a népnyelv a nagyobb számban előforduló tiroli tallérokat is „gréci talléroknak” nevezte, vö. Buza János: *A tiroli tallérok hódoltsági és erdélyi sikerének titka.* = *A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia.* Szerk. Nagy Ádám – Újszászi Róbert. Szeged 2011. 105–116.

¹⁹ „Rádai György uram administrált ötszázharminckét tallért, melynek negyvene greci, egyet computálván fl. 1 d. 90, facit fl. 76. Az négyszázkilencvenkét jó imeperialis tallérokat, egyet computálván fl. 1 d. 85, facit fl. 910 d. 20.” EOE. XII. 266–267.

²⁰ A Németalföldön is vert birodalmi talléroknál gyengébb minőségű oroszlanos tallérokra lásd H. Enno van Gelder: *De Nederlandse munten.* Utrecht–Antwerpen 1965. 73, 79, 218, 221, 230, 268; Huszár: Habsburg-házi 49; Buza János: *Der Kurs der Löwentaler in Ost-Mitteleuropa (mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen und Ungarn).* Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae XVII(1981). 335–358; Huszár: Az Erdélyi Fejedelemség 18; SZT X. 29.

²¹ Horváth T. A.: A tallér értékváltozásai 43–44.

²² „gab ihm auff ein Monath Imperiales 4, oder 8 Gulden Siebenbürger Müntz” – a Konstantinápolyban raboskodó Johann Lutsch feljegyzése, 1660. okt. 1. *Deutsche Fundgruben der Geschichte Sibenburgens.* Hrsg. durch G. Joseph Kemény. Klausenburg 1833. 334.

²³ Segesvári, o. gy. 1660. júl. 5. EOE. XII. 443, vö. Lipták János: *A portai adó története az Erdélyi Fejedelemségben.* Késmárk 1911. 12.

²⁴ A III, X, XVI, XIX, XXI, XXIV, illetve egyenértéke nélkül V. törvénycikkben. EOE. XIII. 444–448. Természetesen kisebb tételek is voltak, pl. 2-2 ezüst tallért vagy 4-4 forintot (uo. VII. és VIII. tc.), illetve nem minden törvénycikkben (XX, XXI. és XXIII.) tüntették fel a tallér forintértékét. 447, 449.

annak, hogy drasztikus adóemelésre kényszerült az országgyűlés. Nagy mennyiségű jó pénzt – főként tallért és vélhetően aranyforintot – kellett előteremteni a szerencsétlen lengyelországi hadjárat következtében, majd a tatár fogságba esett sereg váltságdíjához kellett hozzájárulni. A csapássorozatot az Oszmán Birodalom példátlan hadisarca és durva adóemelése²⁵ tetézte be. A szultáni csapatok dúlásait, a „fényes porta” mohóságát elítélő kortárs sorai²⁶ szerint:

*Az ország népire el-viselhetetlen igáját reá veti,
Őt száz ezer tallért a meg-fizetésre laistromában jedzi,
Nyolcvan ezer tallért esztendőnkint kíván tárházába vitetni.*

Együttesen e két utóbbi tétel 14,5-szerese volt Erdély korábbi, évente 40 ezer tallérra²⁷ rúgó adójának, s a hatalmas összeget rövid idő alatt kellett összegyűjteni. A talléronként 20 dénáros felárral egyfelől a „jó pénzzel” rendelkezőket fizetésre, kölcsönzésre kívánták ösztönözni, másfelől az „usuális pénzek” – azaz a napi vásárlásokat, eseti fizetéseket szolgáló garas- és poltura-pénzek – tulajdonosait pedig arra akarták rászorítani, hogy felpénz fizetésével maguk tegyenek szert tallérokra és aranyforintokra.

A porta tallérban követelt adóemelése és hadisarca miatt kényszerült a Fejedelemség a lakosság anyagi segítségének kérésére. Nyilvánvaló volt azonban, hogy idővel ki kellett elégíteni azokat, akik féltve őrzött pénzvagyonuk legértékesebb részéből kölcsönöztek „...az haza oltalmazására...²⁸” A „jó akaratjuktól jó pénzt” adók contentálásának²⁹ elfogadása után 1662 tavaszán hoztak³⁰ törvényt arról, hogy „plenarie contentálják a jó pénzeket kiadó feleket adván egy tallérért két forintot, egy aranyért négyet.”

Nagy a valószínűsége annak, hogy az államadósság rendezését szolgáló törvény kurzusainak ismeretében a tallérok és az aranyforintok köznapi – ha úgy tetszik fekete piaci – árfolyama³¹ emelkedett, ami nehezítette a kincstár és a jó pénzt keresők helyzetét

Hosszabb távon a tallér és az aranyforint fokozódó hiányát jelzi az, hogy kedvezmény nyújtásával igyekeztek ösztönözni a jó pénzekkel történő fizetést, így az 1662. évi, medgyesi országgyűlés végzése szerint olcsóbban kaphattak sőt azok az idegenek, akik a „mostani szükségünkre pénzt”³² adtak. Ugyancsak a jó pénzek behozatalát szolgálta az 1666-ban, Fogarason elfogadott XVI. törvénycikk, mely szerint csak a harmincad felét fizették azok

²⁵ Makkai László: *Erdély története*. Bp. 1944. 394–400. Az időrendi áttekintésre: *Magyarország történeti kronológiája*. II. 1526–1848. Főszerk. Benda Kálmán, szerk. Péter Katalin, Somogyi Éva. Bp. 1982. (A továbbiakban *Kronológia II.*) 477–486, Péter Katalin: *A fejedelemség virágkora (1606–1660)*, R. Várkonyi Ágnes: *Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711)* 784–846, ezen belül kiemelten 786–799, 823–883. = *Erdély története 1606-tól 1830-ig*. Szerk. Makkai László – Szász Zoltán. Bp. 1986. 711–726. (*Erdély története három kötetben*. Főszerk. Köpeczi Béla); Oborni Teréz: *Erdély fejedelmei*. Bp. 2002. 170–189.

²⁶ Paskó Kristóf: *A ’nemes,- régente híres Erdély országának keserves és szomorú pusztításáról írt siralom*. Az 1660-as évek költészete (1661–1671). Sajtó alá rendezte: Varga Imre. Régi Magyar Költők Tára XVII. század. 10. kötet Bp. 1981. 163.

²⁷ Lipták: i.m. 46.

²⁸ Marosvásárhelyi o. gy. 1658. nov. 6–11. VIII. tc. EOE. XII. 102.

²⁹ Besztercei o. gy. 1659. febr. 26. – márc. 25. V. tc. Uo. 223.

³⁰ Görgényszentimrei o. gy. 1662. márc. 10–26. Articulus XIII. EOE. XIII. 129. Nyomatékosította ezt a következő törvénycikk, uo. Nagy a valószínűsége annak, hogy e két törvénycikk, majd a fejedelmi ígéret bizalomerosztó lehetett, ugyanis a szászkézdi országgyűlés III. törvénycikkéből lehet következtetni arra, hogy voltak olyanok, akik jó pénzüik egy részét a portai adó céljára váltották át. EOE. XIII. 220.

³¹ Ha nem történt számszaki elírás, akkor Kolozsvárt 1662-ben a tallért 200, az oroszlanos tallért pedig 180 dénárban számították. SZT X. 29.

³² Medgyesi o. gy. 1662. okt. 20. – nov. X. tc, EOE XIII. 189.

a kereskedők, akik jó pénzt hoztak³³ az országba, s azt bizonyíthatóan erdélyi vásárlásaikra fordították.

Az 1662. és az 1663. évi országgyűléseken³⁴ a rendek még nem módosították az árfolyamokat, továbbra is tallérban vetették ki az adót, s egy tallér helyett 2 forintot fizettek azok, akik csak váltópénzekkel rendelkeztek. Jogi forrás hiányában is feltételezhető, hogy az aranyforintot keresőknek egy-egy dukátért 4 forintnyi váltópénzt kellett fizetniük, ugyanis az aranyforint és a tallér 2:1 aránya³⁵ nem változott.

A „jó pénzek” árfolyamának és a pénzértékviszonyok alakulásának nyomait keresve a Nagysinken 1664-ben tartott országgyűlés végzéseit kell kiemelnünk. Apafi Mihály azért hirdetett általános országgyűlést Nagysinkre, hogy a rendek „az adó megfizetésének módozatairól tárgyaljanak”.³⁶ Sem a köztörténet, sem a pénztörténet szempontjából nem kapott kellő figyelmet ez a diéta, noha monetáris téren³⁷ az évtized kiemelkedően fontos törvényeit alkották meg a szászöldi mezővárosban.

Külön elemzést igényel az alábbiakban a váltópénzek forgalmáról szóló – sajtóhibával nyomtatott – II. articulus. A jó pénzek és a nemesfémek kivitelének tilalmát elrendelő XXXVI. törvénycikk beleillik Európa hasonló törvényeinek sorába, csupán a szigora keményebb. A XXXVII. cikkely³⁸ pedig azért érdemel fokozott figyelmet, mert a jó pénzek kurzusát akarta maximálni: „Az aranynek négy forintnál, a tallérnak kettőnél, az oroszlányosnak pedig száznyolcvan pénznél feljebb való váltása bizonyos animadversióval tilalmaztatik.” A jogforrás teljes szövegéből³⁹ kiténik, hogy a törvényhozók károsnak tartották a jó pénzek valós értéken felüli átváltását. Továbbá úgy vélekedtek, hogy már az idézett felső határok is meghaladják a pénzek tényleges értékét. A keresettebb veretek növekvő hiányára vall az, hogy az „oroszlányos tallért” is a jó pénzek sorába emelték.

Felső-Magyarországra tekintve valóban irreálisan magasak voltak az erdélyi árfolyamok, ugyanis Kassa környékén változatlanul 360 dénárban járt az aranyforint, 180 dénárban a tallér. A budai pasa alá rendelt Duna–Tisza közén még alacsonyabbak voltak a kurzusok, adózáskor az aranyforintra 320 dénárt, a tallérra 160-at, az oroszlányos tallérra pedig 145 dénárt számítottak.

Nincs támpontunk a tekintetben, hogy a szomszédos országrészek mérsékeltbb árfolyamai ösztönözték volna az erdélyi rendeket arra, hogy 1666-ban, a fogarasi gyűlésen alkossanak

³³ Fogarasi o. gy. 1666. febr. 1–26. EOE XIV. 189.

³⁴ Medgyesi o. gy. 1662. okt. 20. – nov. Székelyföldön annak, akinek 2 ökre volt „fél tallért, avagy egy forintot” kellett fizetnie. Articulus XI. uo. 190. „az hol tallért nem adhatnak, egy tallérért két forintot adjanak”; Articulus XIII. uo. 257. Marosvásárhelyi o. gy. 1663. szept. 24. „az hol tallért nem adhatnak, egy tallérért két forintot adjanak”; Articulus XIII. uo. 257.

³⁵ Igen nagy összegek esetében is valós az aranyforint és a tallér 2:1 aránya, vö. „Fogaras várát cum suis pertinentiis [...] nagyságos Bornemissza Annának [...] nyolcvanezer forintban inscribáltuk...” Articulus I. A törvény szövege téves, helyesen 80 000 tallér volt az összeg, – vö. a kötet bevezetőjével. Marosvásárhelyi o. gy. 1663. szept., illetve „Liber baronatus autem seu districtus Fagarassiensis unacum arce ejusdem... d. principissae inscribitur pro aureis 40.000.” Idézet Andreas Frank naplójából. EOE. XIII. 44, 249, 269.

³⁶ Nagysinki o. gy. 1664. jan. 31. – febr. 24. Bethlen János: *Erdély története 1629–1673*. Ford. P. Vásárhelyi Judit, utószó és jegyzetek Jankovics József. Bp. 1993. 201.

³⁷ Kivétel az EOE bevezetője, mely szerint a nagysinki országgyűlés „túlnyomólag pénzügyi kérdésekkel foglalkozott”. XIII. 50.

³⁸ A törvények sorrendjében: EOE. XIII. 282–283, 297.

³⁹ „Látván ebből való kárunkat is és fogyatkozásunkat, hogy az tallért és aranyat valorán feljül kezdették váltani, végeztük azért egyenlő consensusból, hogy senki az tallért feljebb két forintnál, az aranyat négynél, az oroszlányost pedig száznyolcvan pénznél ne merészelve elváltani, holott ez is rendkívül való ára; külömben cselekedőktől vétessék el, s fordítottassék ország számára.” EOE. XIII. 297.

törvényt a „Tallér s arany váltásáról”. A zord hangvételű XIV. cikkely szerint elkobzás terhe mellett tilos a tallért 180, az aranyforintot pedig 360 dénár fölötti árfolyamon átváltani, de ha az „ország szükségére” ad be valaki az igencsak hiányolt fizetési eszközökből, akkor „egy tallérért két forintot, egy aranyért négy forintot adnak”.⁴⁰ – más szóval 200, illetve 400 dénárral egyenértékű különböző címletű váltópénzt kap az, aki a kincstár javára válik meg tallérjától, illetve aranyforintjától.

A fogarasi országgyűlés – éppen a pénzügyi végzései kapcsán – helyet kapott rangos kézikönyveink⁴¹ egyikében. Fontosságához nem fér kétség, az azonban több mint valószínű, hogy az ott bevezetett kettős árfolyamok felső határait áthágták a gyakorlatban.

Az utókor történésznének kételyét egyfelől a váltópénzek sokfélesége és növekvő mennyisége, másfelől a jó pénzek, főként a tallérok visszafogott kibocsátása indokolja. E ponton kell rátérni az 1664-ben tartott nagysinkai országgyűlés váltópénzekről szóló törvénycikkére, amelynek részleges idézése is szükséges:

„Articulus II. Az Császár garassa, Lengyel sustákok, és új ortok, hogy minden rendektől promiscue el-vétessenek, végeztetik.

Az Császár garasa, és az Lengyelország[ban] újonnan vert sustákok, és⁴² az kik új ortokkal együtt, Leopoldrinusoknak neveztetnek, végeztük Nagyságod kegyelmes resolutioja szerént, hogy ez Országban minden rendektől az ő valorok szerént elvétessenek, sub poena ducentorum florenorum.”

A törvénycikk értelmezése megköveteli a felsorolt váltópénzek⁴³ azonosítását. A „császár garasa” az osztrák⁴⁴ eredetű, de a Német-római Birodalomban⁴⁵ már másutt is vert, 3 krajcáros váltópénz volt. A „susták”-nak írt és Erdélyben jól ismert⁴⁶ veret a Lengyel Királyságból származott, nem 6 dénár⁴⁷, hanem VI lengyel garast⁴⁸ ért. Az „új ort” névértékét XXX garasban állapították meg a Lengyel Királyságban, noha valójában csak XVIII lengyel garasnak⁴⁹ megfelelő ezüstöt tartalmazott. Végül a „Leopoldrinus” I. Lipót császárról kapta a helyi⁵⁰ nevét, s XV krajcáros⁵¹ értékjelzéssel került forgalomba.

⁴⁰ Fogarasi o. gy., 1666. febr. 1. – 26. EOE. XIV. 187.

⁴¹ Kronológia II. 487.

⁴² Formailag minimális helyesbítés tűnik szükségesnek, „is” helyett **és** írandó, tartalmilag azonban jelentős különbséget takar a módosítás, mert a „susták” és az „új ort” semmiképpen sem azonosítható. EOE. XIII. 282. Ugyancsak helyesbítendő a *Compillatae Constitutiones Regni Transilvaniae*. Claudiopoli 1671. „az ő valorok szerint elvétessenek” része, »*elvétessenek*» a megfelelő, vö. 'ort' szócikk alatt SZT X. 51.

⁴³ A pénznevek, pénzürtékek és a váltópénzek számos változata régebbi szakirodalmunkból is ismert, ingadozó értéküket külön is kiemelte Lipták: *i. m.* 11–14.

⁴⁴ Wolfgang Schulten: *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V. Typenkatalog der Gepräge zwischen dem Beginn der Talerprägung (1484) und der dritten Reichsmünzordnung (1559)*. Frankfurt/Main 1974. 433, 439.

⁴⁵ „Reichsgroschen” néven ugyancsak ismertté vált. Friedrich Frhr. v. Schrötter: *Wörterbuch der Münzkunde*. Berlin 1970. (A továbbiakban Schrötter: *Münzkunde*) 162, 292, 536.

⁴⁶ Bőséges a példaanyag *susták, sustákos, susták pénz* címszavak alatt SZT X. 968–969.

⁴⁷ Hatdénárnyi értéke téves a kötet bevezetőjében. EOE XIII. 50.

⁴⁸ Andrzej Mikołajczyk: *Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens*. Łódź 1988. 30.

⁴⁹ Max Kirmis: *Handbuch der polnischen Münzkunde*. Posen 1892.147–149; Schrötter: *Münzkunde* 6–7; Andrzej Mikołajczyk: *Obieg pieniądzy w Polsce srodkowej w wiekach od XVI do XVIII*. Łódź 1980. (A továbbiakban Mikołajczyk: *Obieg*). 16.

⁵⁰ Névváltozatainak ismertetésétől terjedelmi okból el kell tekinteni.

⁵¹ Eduard Holzmair: *Die Münzstätte Wien unter Andrea Cetto (1660-1665)*. Numismatische Zeitschrift XXVII(1934). 83–92. Probszt: *Österreichische Geldgeschichte* 464–466.

Az Ausztriában 1659-től, Magyarországon 1661-től⁵² vert XV krajcáros viszonylag új pénz, a lengyel „új ort” pedig szinte verdefényes volt 1664-ben, velük szemben a „császár garasa” és a „susták” kibocsátásának kezdete a távoli múltba nyúlt vissza. Mindkét utóbbi – az Erdélyben néha utánzott VI garasos⁵³ – gyakori volt a helyi⁵⁴ pénzforgalomban. Ebben az időben a négy pénznem közös vonásának bizonyult az, hogy a névértéküknél, illetve az elődeiknél kevesebb nemesfémeket tartalmaztak, továbbá nagy mennyiségben⁵⁵ állították elő őket, következőképpen benyomulhattak a távolsági kereskedelembe is. Indokolt néhány jellemző adatuk kiemelése:

Pénz neve	Évszám	Tiszta tömege ezüst gramm	Évszám	Tiszta tömege ezüst gramm
„császár garasa” = III (3) krajcáros ⁵⁶	1551	1,13 g 100,0%	1659	0,72 g 63,7%
„susták” = lengyel VI garasos ⁵⁷	1580 1650	4,12 g 100,0% 1,64 g 39,8%	1616 1658	3,12 g 75,7% 1,31 g 31,8%
„Leopoldrinus” = XV krajcáros ⁵⁸				3,60 g :
„új ort” = zlotówka ⁵⁹			1663	3,36 g :

A fentebb részben idézett törvénycikk szerint a fejedelem határozata nyomán történt a jogalkotás, de csekély a valószínűsége annak, hogy az 1664. évi II. articulus sugalmazói a tanácsurak, még kevésbé a rendek lettek volna; sokkal inkább azok közül a – veretek ezüsttartalmát ismerő – ötvösök közül kerülhettek ki, akik Apafi Mihálytól kaptak⁶⁰ pénzverési engedélyt. Közreműködő szakemberek szerepét sejteti továbbá az is, hogy a törvény szövegében egymás mellé helyezett XV krajcáros és az új ort szinte kínálja az összehasonlítást. Ha összevetjük a két váltópénz legfontosabb adatait, akkor egyértelművé válik az, hogy a Lengyel Királyság új verete bár némileg súlyosabb volt a XV krajcárosnál, minősége elmaradt tőle.

A pénz neve	teljes tömege (g) (nyers súlya)	tiszta tömege (g) (színsúlya)	ezüsttartalma (%)
XV krajcáros (1659)	6,40	3,60	56,25
új ort [zlotówka] (1663)	6,73	3,36	49,93

⁵² Körmöcbányai vereteire lásd Huszár Lajos: *Újkori magyar aprópénzek*. Az Érem 1958. 9 (7) 185; Huszár Lajos: *Münzkatalog Ungarn. Von 1000 bis heute*. Bp.–München 1979. (a továbbiakban Huszár: *Münzkatalog*) 216–217.

⁵³ Bocskai István és I. Rákóczi György veretett lengyel mintára VI garasokat, kibocsátásuk nem volt gyakori. Huszár: *Az Erdélyi Fejedelemség* 13, 73, 124.

⁵⁴ Az emléletek ugyanezt tanúsítják, vö. Francisc Pap – Iudita Winkler: *Monede poloneze din secolele XV–XVII. în Transilvania*. Acta Musei Napocensis III (1966). 206.

⁵⁵ A XV krajcárosok milliós nagyságrendű kibocsátására lásd Holzmaier: *i. m.* 85., illetve Heinz Moser – Heinz Tursky: *Die Münzstätte Hall in Tirol 1477–1665*. Innsbruck 1977. 301.

⁵⁶ *Österreichische Münzprägungen 1519–1938*. Bearbeitet von V.[iktor] Müller zu Aicholz – A[ugust]. Loehr – E[duard]. Holzmaier. Wien 1938. XXXVI. (A továbbiakban Müller zu Aicholz: *Österreichische Münzprägungen*).

⁵⁷ Mikołajczyk: *Obieg* 13–14, 16.

⁵⁸ Müller zu Aicholz: *Österreichische Münzprägungen* 158, illetve Huszár: *Münzkatalog* 15. (Jelzett oldalon sajtóhibás a XV krajcáros tiszta tömege [Feingewicht], helyesen 3,602.)

⁵⁹ Mikołajczyk: *Obieg* 16.

⁶⁰ A kolozsvári Joó János 1662-ben, kibővítve 1663-ban, illetve két brassói ötvös ugyancsak 1663-ban kapott pénzverési engedélyt. Huszár: *Az Erdélyi Fejedelemség* 17.

Figyelembe véve a váltópénzek nemesfém tartalmának csökkentését, illetve az új váltópénzek Erdélybe történt behozatalát az 1664. évi II. tc. elfogadtatásának indokoltságához nem férhet kétség. Mai szemmel azonban a törvény súlyos fogyatékoságának tekinthető az, hogy sem magyar dénárban, sem lengyel polturában nem tartalmazta a váltópénzek forgalmi értékét. Az „ő valorok szerint” történő elfogadási kötelezettségből csupán feltételezhető, hogy a felső-magyarországi gyakorlathoz hasonlóan a poltura 3 dénárban⁶¹ számított értékét vették alapul. A tájékoztatást a pénzbírsággal súlyosbított elfogadási kötelezettség ugyancsak indokoltta tette volna, a négy váltópénz dénárértékét ugyanúgy meg kellett volna állapítani, amiként az Radnóton történt 1665 szeptemberében.

A radnóti részgyűlésen két váltópénz⁶² értékéről döntöttek. A „timon” néven ismertté vált 1/12 francia tallér értékű váltópénz⁶³ árfolyamát 15 pénzben, az „új ornál” lényegesen jobb minőségű „danczkai ortót” pedig 40 pénzben, azaz 40 dénárban⁶⁴ határozták meg. Danzig (Gdańsk), a kikötőváros verete nem okozott zavarokat az erdélyi pénzforgalomban, viszont a „gallica pecunia” nem nyerte meg a főadószedő⁶⁵ bizalmát, s általános elfogadását a törvény sem tette kötelezővé.

A timonnak nevezett⁶⁶ pénz 1663 nyarán⁶⁷ bukkant fel a magyarországi forgalomban, s a zsoldosztás⁶⁸ révén gyorsan terjedt. Erdélybe egy évvel később érkezett Havasalföldről. A fejedelemnek küldött tudósítás a timon⁶⁹ tallérokhöz viszonyított kedvezőtlen árfolyamát is tartalmazta. A radnóti részgyűlésen elfogadott 15 dénáros kurzus a valós értékekhez közelített,

⁶¹ „Az pénznek valloráról (sic!) [...] Polturák den 3. Sesták 4 polturába, dutka 2 polturában” járjon. Merényi Lajos: *Nemes Ungh vármegye limitatioja az eladandó s veendő marhákról in Anno 1666*. Magyar Történelmi Társaság (1894). 554. Korábban is idéztem: Buza János: *Lengyel és magyar váltópénz Alsó-Ausztriában (A „polturás garasok” magyarországi forgalmához a XVII. század második felében)*. NK XC–XCI (1991–1992). 141.

⁶² Radnót, 1665. szept. 10–16. „Articulus XI. Mivel már igen bójott az hazában a timon, végeztük azért közönségesen, hogy az hazában mindenütt tizenöt pénzben elvegyék, az ország adaján, portuson és aknákon, s haminczadokon kívül, [...] A danczkai ortot is azon poena alatt 40 pénzben.” EOE XIV. 143.

⁶³ Franciaországban 1641-ben kezdtek meg a tallérok verését, illetve a tallérral azonos minőségű, technikailag is kiemelkedő színvonalú váltópénzek kibocsátását, az utóbbiak egyike volt az 5 sous névértékű 1/12 tallér (douzième d'écu). Adolphe Dieudonné: *Monnaies royales françaises depuis Hugues Capet jusqu'à la révolution*. Manuele de numismatique française. Paris 1916. II. 347.

⁶⁴ Az „új ort” és az 1654-ben vert „danczkai ort” teljes tömege azonos volt, ezüsttartalmuk azonban jelentős eltérést mutat, 3,363 g, illetve 4,626 g. Mikolajczyk: Obieg 16.

⁶⁵ [1665] „Die 12. Septembris... generalis perceptor Petrus Vizaknai noluerit acceptare Gallicam pecuniam, Tymon vocitatum.” EOE. XIV. 131–132.

⁶⁶ A timon pénznév arab eredetű, a „Tum” jelentése 1/8, ugyanis 8 timonért 1 tallért adtak. A kedvelté vált 1/12 tallér értékű francia váltópénzt így nyereséggel lehetett exportálni az Oszmán Birodalomba, s egy idő után megkezdődött a már „timon”, „timmin”, „Luigino” stb. nevű pénzek hamisítása. Tekintélyes szakirodalmából csupán mutatóul F. W. Hasluck: *The Levantine Coinage*. The Numismatic Chronicle I(1921). 39–91; Schrötter: Münzkunde 362, 695; Robert Mantran: *Istanbul dans la seconde moitié du XVII siècle*. Paris 1962. 245–246, illetve bővebb hivatkozással Buza János: „Luigini 1689”. *Francia váltópénz hamisítványai a magyarországi pénzforgalomban*. NK XCII–XCIII (1983–1984). 67–73.

⁶⁷ A Buda alatti török táborba rendelt árpáért részben timonnal fizettek. Kecskemét város adókönyve 1663. 234. MNL MOL filmtára 3406. sz. tekercs.

⁶⁸ Érsekújvár eleste után timon pénzben adták ki az oszmán harcosok zsoldját. Horváth Tibor Antal: *Régi magyar pénznevek*. NK LII–LIII (1953–1954). 20.

⁶⁹ „tízet vesznek egy oroszlanos tallérért, nekem pedig tízet egész tallér gyanánt adtak, a féle is igen sok vagyon [...]” Szilvási Bálint levele; „Rosnyó”, [= Barcarozsnyó] 1664. szept. 16. *Török-magyar-kori állam-okmánytár*. Szerk. Szilády Áron – Szilágy Sándor. Pest 1870. IV. 147.

ugyanis 180 dénáros tallérárfolyam esetén 12 timont kellett adni 1 tallérért, 200 dénáros kurzus mellett⁷⁰ természetesen többet.

Egyébként a rendek 1665 őszen nem túloztak akkor, amikor a timon terjedésére utaltak, ugyanis már márciusban 100 imperiális tallérnyi timon⁷¹ pénzről maradt fenn nyugta. A francia pénzt a portai követnek adták át, s így a timonok útja az Oszmán Birodalomba vezetett vissza.

A váltópénzek között Nagysinken említett susták neve 1669-ben került ismét a rendek elé úgy, hogy nyoma is maradt. A nagysinki végzésre hivatkozva javasolta Bethlen Miklós a „susták” kitiltását, indítványát azonban nem⁷² támogatták.

A fentebb érintett középértékű váltópénzekon kívül egyéb veretek és szerényebb nemesfém tartalmú kisebb címletek bőven forogtak még az Erdélyi Fejedelemségben. A csökkentett értékű és kisebb mennyiségben kibocsátott magyar dénár⁷³ helyett egyre több krajcár, továbbá lényegesen nagyobb számú poltura és dutka⁷⁴ elégítette ki a mindennapi fizetési igényeket. Némi oszpora (= akce)⁷⁵ mellett az utóbbiak bújtak meg az ún. „garas”- és „poltura-pénzek” tömegében, hogy a gyűjtőfogalomban elszürkítsék a váltópénzek tarka világát.

Ahhoz, hogy a portai igényeknek eleget tudjon tenni az Erdélyi Fejedelemség, az erősen vegyes összetételű váltópénzeket „jó pénzzé” kellett tenni, azaz aranyforintra és tallérra kellett átváltatni. A „kecsei” tábori gyűlés határozata szerint⁷⁶ a vármegyékre „Felvetett summát [...] jó pénzü, nem garas polturául adminisztrálja minden rend; jószágos nemes ember pedig maga az jószágáról”. Radnóton, 1665-ben nyilván okkal fogalmazták meg, hogy mivel a szegénység az adót „jó pénzü nem adminisztrálhatja [...] a földesurak tartozzanak jó pénzt adni” a garas és poltura pénzért.⁷⁷

A tallér és az aranyforint előteremtése súlyos gondként nehezedett Erdély népeire a későbbiekben is. „Az universitas adójának jó pénzzé tétele” önálló törvénycikket kapott 1666-ban a fogarasi⁷⁸ és a gyulafehérvári⁷⁹ országgyűlésen is.

A fejedelemség tisztségviselőinek, világiaknak és egyháziaknak, a jelesebb és tehetősebb városoknak⁸⁰ tallérszámban megszabott összeget kellett adóra fizetniük, a sokadalmakban

⁷⁰ Idővel és helyenként a timon az adóemelés eszközüvé vált. Koncz József: *A hódoltság történetéhez*. Történelmi Tár 1894. 683, 685.

⁷¹ Szilasi Mihály elismervénye, Alba, 29. Martii 1665. EOE XIV. 97.

⁷² Gyulafehérvár, 1669. febr. 22. EOE XIV. 56, 378.

⁷³ Az 1659. évi LXXII. tc.-re lásd *Magyar Törvénytár, 1657–1740 közötti törvénycikkek*. Szerk. Dr. Márkus Dezső. Bp. 1901. 176–179; Eduard Holzmair: *Der Umfang der österreichischen Münzprägung in den Jahren 1659–1680*. Numismatische Zeitschrift LXXXIX (1974). 55.

⁷⁴ A dutka szócikk bőséges adatsorral SZT. II. 506. Pénztörténeti szempontból Huszár: *Az Erdélyi Fejedelemség 13. újabban* Buza János: *Ódutka – jó dutka. Adalék a 16–17. századi pénzforgalom történetéhez*. = *Tiszteletkőr: Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Bp. 2012. 207–215.

⁷⁵ Az oszmán váltópénz korábbi forgalmára lásd Csiszér Antal gidófalvi lófő végrendelete, 1583. *Erdélyi testamentumok I. Hadviselő székelyek végrendeletei. Háromszék*. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és jegyzetekkel összeállította Tüdös S. Kinga. Marosvásárhely 2003. 65–66. Leletekre nézve is lásd Gyöngyössi Márton: *Altin, akce, mangir ... Oszmán pénzek forgalma a kora újkori Magyarországon*. Bp. 2004. passim.

⁷⁶ Maroskece, 1664. júl. 26. EOE. XIII. 327.

⁷⁷ Articulus III. Radnóti o. gy. 1665. szept. 10–16. EOE. XIV. 140.

⁷⁸ Articulus XV. 1666. febr. 1–26. EOE. XIV. 187–189.

⁷⁹ „A garas és potura pénznek kik által kellessék jó pénzzé tétetni.” Articulus II. 1666. IX. 18–27. EOE. XIV. 198.

⁸⁰ „A debreceniek [...] kötelesek legyenek tízezer tallért szerezni”, uo. 189, az őszi átváltáskor pedig 6000 tallér szerzése hárult Debrecenre. Gyulafehérvári o. gy. 1666. szept. 18–27. II. tc. EOE. XIV. 198.

megforduló görögöknek pedig meghagyták, „legyenek segítséggel, hogy a garast potura [sic!] pénz tehessék jó pénzzé”.

Néhány évvel később a kortársak az átváltási nehézségek okát „az jó pénznek [...] megszükülésében” látták, abban, hogy „az idegen nemzetből álló kereskedők” felárral tettek szert az értékeesebb veretekre, ezért „neveltetett volt az tallérnak ára két forintra, az aranyak négyre”.⁸¹

Monetáris nehézségek idején, Európa-szerte hasonló, merkantilista vonásokat mutató vélemények alakultak ki. A tettek mezején akarták megakadályozni a nagy értékű arany- és ezüstpénzek, továbbá a nemesfémek kivitelét, illetve kedvezmények nyújtásával igyekeztek elősegíteni a nemesfémek behozatalát.

A fentebb – részben idézett – állásfoglalásban a rendek a szabad kereskedés, valamint a tallérok és az aranyak verésének engedélyezését⁸² kérték. Rövid távon az utóbbi némileg mérsekkelhetne volna a „jó pénz” hiányát, hosszabb távon azonban nem lett volna sikeres. Nem, mert a Német-római Birodalomban⁸³ és a Lengyel Királyságban is egyre kevesebb egész tallért, illetve egyre több – részben csökkentett ezüsttartalmú – váltópénzt vertek, s az utóbbiak nyomultak keleti, illetve déli irányba, így apadóvá vált a tallérok utánpótlása.

Az emisszió struktúrájának megváltoztatása óhatatlanul a korábbi – birodalminak, illetve császárinak nevezett – tallérok árfolyamának emelkedését⁸⁴ vonta maga után, s értelemszerűen együtt járt az aranyforintok kurzusának felszökésével. Az a tény, hogy a 17. század végéig, illetve a 18. század elejéig sem az Oszmán,⁸⁵ sem az Orosz Birodalomban⁸⁶ nem vertek tallérokat, még inkább fokozta Közép-Európa keleti részében a jó pénz iránti keresletet. A kereslet erősödése pedig önmagában is árfolyamnövelő hatású⁸⁷ volt.

Nyilvánvaló, hogy a szorosabbra húzott adóprés – kiváltképpen akkor, amikor tallérban és aranyforintban követelték az adót – ugyancsak az árfolyamok emelkedéséhez vezetett; 1660 nyarán a segesvári végzés – 1 tallér helyett 200 dénárnyi váltópénz követelése – már ebbe az irányba mutatott. Elvben továbbra is 180 dénár volt a tallér árfolyama, de kicsi a valószínűsége annak, hogy a tallérok tulajdonosai 200 dénárnál csekélyebb összegért váltak volna meg méretes ezüstpénzeiktől. A későbbiekre nézve pedig bizvást feltételezhető, hogy az 1660-as években a törvényesen megállapított árfolyam felső határát meghaladó összeget fizettek váltópénzben azok, akik aranyforintra, illetve tallérra akartak szert tenni.

⁸¹ Részletek a fejedelmi javaslatokra adott országgyűlési válaszból. Radnót, 1670. júl. 15. EOE. XV. 149.

⁸² „Nagyságodnak alázatosan instálunk, engedtessek meg az tallér és arany veretés, [továbbá] az liber quaestus az haza fiainak in genere mindenütt engedtessek meg.” – Uo.

⁸³ Schrötter: Münzkunde 757; Probszt: Österreichische Geldgeschichte 468; Hans-Jürgen Gerhard: *Neue Erkenntnisse zum Münzvergleich von Zinna. Wandlungen in der Währungsstruktur des Reiches in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts.* = *Struktur und Dimension. Festschrift für Heinrich Kaufhold zum 65. Geburtstag.* Hrsg. Hans-Jürgen Gerhard. Stuttgart 1997. I. 138–172; Paul Arnold: *Währungsunionen von Zinna (1667–1690) und Leipzig (1690–1750/1763) unter besonderer Berücksichtigung des kursächsischen Münzwesens.* = *Währungsunionen. Beiträge zur Geschichte überregionaler Münz- und Geldpolitik.* Hrsg. Reiner Cunz. Hamburg 2002. 221–226.

⁸⁴ Lublinban és Lwówban már 1663-ban, Krakkóban 1664-ben kétszeresére emelkedett a tallérok és a dukátok árfolyama. W. Adamczyk: *Ceny w Lublinie od XVI do końca XVIII wieku.* Lwów 1935. 59–60; Hoszowski: i.m. 89; E. Tomaszewski: i. m. 2.

⁸⁵ Mantran: i. m. 240; Anton C. Schaendlinger: *Osmanische Numismatik (von den Anfängen des Osmanischen Reiches bis zu seiner Auflösung 1922).* Braunschweig, év nélkül [1973]. 64–65.

⁸⁶ I. G. Szpasszkij: *Ruszszkaja monetnaja szisztéma.* Leningrad 1962. 114–120; Wolfgang Heß – Dietrich Klose: *Vom Taler zum Dollar.* München 1986. 136–139.

⁸⁷ A nemzetközi hatások mellett az erdélyinél magasabb árfolyamokat jelző „havasalföldi computus” bővebb ismerete is kívánatos lenne, vö. Horváth T. A. MTA Kéziratár. Ms. 5259/8.

Tanulságos egy pillantást vetni arra is, hogy a „jó pénzek” árfolyamát tekintve az 1660-as években hol foglalt helyet az Erdélyi Fejedelemség a Magyar Királyság részei között, illetve az egyes országrészekben belül mikor vette kezdetét a kurzusok emelkedése.

A nyugati országrészen 1669-ben emelkedett 150 dénárról 165-re a tallér, s 300-ról 330-ra az aranyforint árfolyama. Felső-Magyarországon ugyancsak 1669-ben 180-ról 200-ra ugrott⁸⁸ a tallér árfolyama, az aranyforinté pedig 360-ról 400 dénár-ra, tehát ez utóbbi térség jóval később érte el azokat a szinteket, amelyek Erdélyben már törvényes maximumok voltak.

A szűkebb értelemben vett hódoltság pénzürtékeiről úgy értesültek a kortársak, hogy a hódítók 1665/1666 fordulóján, legkésőbb az 1666. esztendő kezdetén⁸⁹ emelték 400 dénár-ra az aranyforint s 200-ra a tallér árfolyamát. A budai pasa alá tartozó térség írott forrásai nyomán⁹⁰ valóságok voltak a hírek. Nem kizárt, hogy az Oszmán Birodalom tisztségviselői részben az erdélyi tapasztalatok nyomán, részben a portai elvárásoknak megfelelően léptek az árfolyamemelés útjára.

Akkor, amikor a váltságdíjakkal, hadisarccal, adóemelésekkel nyomorított, harci cselekmények és hadjáratok során megtizedelt, csökkentett területű Erdélyi Fejedelemség adózó népére gondolunk, a monetáris zavarokból eredő többletterhekről sem feledkezhetünk meg. Az egyre szűkösebbé váló jó pénz követelése – mint láttuk – az árfolyamok emelkedéséhez, az adóterhek súlyosbodásához vezetett. A napszámosoknak és a mesterembereknek, akiknek bérét váltópénzekben – magyar dénárban⁹¹ vagy polturában – állapították meg, hosszabb ideig kellett dolgozniuk azért, hogy egy-egy (csak felárral⁹² elérhető) tallér-ra, illetve aranyforintra tehessenek szert. Így az árfolyamok emelkedése nemcsak az adóterhek növekedéséhez vezetett, hanem a reálbérek csökkenését, ebből eredően a szerény belső piac zsugorodását is maga után vonta.

Kimondatlanul ezek az elemek is benne voltak a kortársak megfogalmazásában akkor, amikor az aranyforint és a tallér előteremtésének egyre nehezebb voltáról feljegyezték, hogy az „nagy iga az szegény emberen, szűk lévén az országban az olyatén pénz”⁹³.

Kitekintés: A török kiűzéséig, illetve a karlócai, majd a szatmári békéig terjedő évtizedek pénzforgalmi szempontból kedvező előjelekkel egyáltalán nem kecsegtettek. Az Oszmán Birodalomban továbbra is az imperiális tallérokat várták el az évi adóba és a porta főembereinek⁹⁴ zsebébe, miközben a keresett tallérok helyett inkább értéktelenebb ezüstforintok,⁹⁵ ún.

⁸⁸ Horváth T. A.: A tallér értékváltozásai 25–26; Kazimir: *i. m.* 181–182.

⁸⁹ Nádasdy Ferenc országbíró levelére lásd dr. T. S. [Takáts Sándor]: *A törökök és pénzforgalmuk*. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1902. 144.

⁹⁰ Buza: A tallér 78; Iványosi-Szabó Tibor: *Pénzforgalom Kecskeméten 1662–1711*. Századok CXIV(1980). 92.

⁹¹ Az erdélyi sóbányákban foglalkoztatott ácsok napszámbére a természetbeniek átszámításával 40 dénár-ra tehető, 180 dénáros tallérárfolyam esetén 4,5 napot, 200 dénáros kurzusnál 5 napot kellett dolgozni egy tallérért. *Utasítások az erdélyi sókamarák és sókikötők részére 1664/5-ből*. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle IV(1897). 175, 188.

⁹² Az évtized végén egy aranyforintra 40-50 dénáros felárat lehet számítani, a tallér-ra pedig a felét, más szóval a törvényes árfolyam felső határának mintegy 10-12%-át; „...iol tudván maga is K[egyelme]d, mely káros volna araniert polturat venni, sok helyeken 8 garast is adnak egi aranira.” 1669. okt. 19. [hely nélkül]. Horváth T. A. MTA Kézirattár. Ms. 5259.

⁹³ Purjesz István: *A török hódoltság Pest megyében a XVII. század második felében: Pest megye 1688. évi vizsgálati jegyzőkönyve a török ellen*. Levéltári Közlemények XXVIII(1958). 185. Továbbá Hegyi Klára: *Török berendezkedés Magyarországon*. Bp. 1995. 70–71.

⁹⁴ Jakó Klára: *Rozsnyai Dávid portai „Tanító irása”*. Levéltári Közlemények LXXXIV(2013). 181.

⁹⁵ Huszár Lajos: *Deutsche Guldiner in Ungarn im 17. Jahrhundert*. = *Actes du 9ème Congrès International de Numismatique*. Berne, septembre 1979. Éd. Tony Hackens und Raymond Weiller. Louvain-la-Neuve–Luxembourg 1982. 975–980.

„zloták”⁹⁶ áramlottak be Magyarországra és az Erdélyi Fejedelemségbe. Következésképpen az árfolyamok változásához és a pénzforgalmi zavarok megszűnéséhez vezető út egyre rögzösebbé vált. Tanulmányozása és feltárása terén vannak még tennivalóink.

The Nagysink Diet and the Pecuniary Values of the Transylvanian Principality

Keywords: Transilvanian Principality, Nagysink Diet, Pecuniary Value

Military events and campaigns, struggle for the throne burdened the Transylvanian Principality between the 1650s and 1660s. The Ottoman Empire's disciplinary demands for indemnity and increased tribute payments weighed heavily on Transylvania. Primarily it was silver talers they were after. Rate of the taler and ducat was on the rise making it ever more costly to cater for the demand.

Main time the international environment was not favourable. Less talers were produced and more poor quality coinage. „Hunger” for talers in the East were fuelled by both the Russian and the Ottoman Empires as neither of these minted them at the time. Only by paying a premium could coins used in Transylvania, mainly Polish, Austrian and Hungarian origin, be exchanged to talers and ducats.

By passing laws the Transylvanian Diets (Nagysink, 1664 and Fogaras, 1666) were trying to check the rise of exchange rates but these efforts were probably unsuccessful.

⁹⁶ Buza János: *Silbergulden als „Zlot” im Geldumlauf des Fürstentums Siebenbürgen am Ende des 17. und am Anfang des 18. Jahrhunderts.* = *XII. Internationaler Numismatischer Kongress. Berlin 1997.* Akten-Proceedings-Actes. Hrsg. von Bernd Kluge und Bernhard Weisser. Berlin 2000. II. 1121–1125.